

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bursları (1416 S. K.) Üzerine Bir Değerlendirme

A Perspective on Turkish Government Scholarships

Öz

Türkiye Cumhuriyeti, 1929 yılında çıkarılan 1416 sayılı kanunla Osmanlı Devleti'nin yurt dışına öğrenci gönderme sürecini devam ettirmiş olup bu kanun, ülkenin nitelikli insan gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla önemli bir araç olmuştur. Bu süreç, o günden bugüne değişen ekonomik ve eğitim koşullarına rağmen ülke için büyük önem taşımaktadır. Ancak günümüzde burs sisteminin mevcut haliyle devam ettirilmesindeki etkinlik tartışılmalıdır. Esasen burs, bugünkü haliyle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere yurtdışındaki üniversite ve laboratuvarlara ücretsiz araştırma görevlisi sağlamaktadır. Nitelikli genç insan gücü, doktora araştırmalarını yaparken farklı ülkelerin hizmetine sunulmakta, buna rağmen çalıştıkları araştırma alanlarındaki bilimsel gelişmeler, eş zamanlı olarak Türkiye'ye aktarılmamaktadır. Özellikle doktora sürecindeki genç zihinler, en aktif dönemlerini yurtdışında geçirirken aynı dönemde Türkiye ile akademik network oluşturmamakta, sosyal ve kültürel olarak tek taraflı bilgi ve görgü edinmektedir. Dünyadaki gelişmeler, gençlerin hareketliliklerindeki artış, bilimin her bir alanının dünyanın farklı yerlerinde çalışmayı gerekli kılabilmesi, bursiyerlerin teknik anlamda yaşadıkları sorunlar, Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) yüz yıla yakın süredir pek çok ülkeden edindiği ve zaman içinde gelişen deneyimleri burs sisteminde esaslı değişiklikleri gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve MEB arasındaki iş birliğinin niteliği, üniversitelerin sürece daha fazla dahil edilmesi ve bursiyerlerin seçimi ve yerleştirilmesindeki stratejik alanların yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin artan üniversite sayısı ve gelişen akademik altyapısı, bursiyer öğrencilerin eğitimleri sırasında yurt içi kurumlarla ve akademik camiayla etkileşimi daha yüksek olacak şekilde yönlendirilmeleri için bir fırsattır.

Anahtar Sözcükler: Uluslararası araştırmalar, Diplomasi, Burslar, Fonlar, Araştırma, Lisansüstü Eğitim.

Abstract

The Republic of Türkiye, through the enactment of Law No. 1416 in 1929, continued the Ottoman Empire's practice of sending students abroad. This law has served as a crucial tool for addressing the country's need for qualified human capital. Despite changes in economic and educational conditions since then, the process remains of great importance to the nation. However, the effectiveness of the current scholarship system warrants discussion. In its present form, the scholarship primarily provides free research assistants to universities and laboratories abroad, particularly in the United States and European countries. While qualified young human capital is made available to different nations, the scientific developments in these fields are not simultaneously transferred back to Türkiye. Specifically, young minds in doctoral programs, while spending their most active years abroad, rarely establish academic networks with Türkiye during this period, and they acquire knowledge and cultural experiences in a one-sided manner. Global scientific developments, the increased mobility of young people, and the necessity for working in various parts of the world for particular scientific fields, combined with the technical challenges faced by scholarship recipients, call for substantial reforms based on nearly a century of accumulated experience by the Ministry of National Education. In this context, cooperation between the Council of Higher Education and the Ministry of National Education, with increased involvement of universities in the process, and a re-evaluation of the strategic areas of scholarship recipient selection and placement are essential. The increasing number of universities in Türkiye and the development of its academic infrastructure present an opportunity to guide students toward greater interaction with domestic institutions and the academic community during their education.

Keywords: International research, Diplomacy, Grants, Funds, Research, Graduate Studies.

1. Vaşington Eski Eğitim Müşaviri

Giriş:

Türkiye Cumhuriyeti, 1929 tarihli 1416 sayılı kanun kapsamında binlerce öğrenciye yurtdışında lisansüstü eğitim yapmak üzere burs vermektedir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1416.pdf>). Anadolu insanına sunulan bu imkan sayesinde yurtdışında binlerce uzman ve akademisyen yetişmiş, eğitimlerini tamamlayıp geri gelenler ülkemizde önemli görevler üstlenmiş, yurt dışında kalanlar ise önemli bir diasporanın parçasını oluşturmuştur. Bu konuda çok yazılmış, çeşitli bakış açılarıyla programın artıları ve eksileri tartışılmış (Mercan, 2016; Aktekin 2019), iyileştirme çalışmaları yapılmıştır.

Bu yazıda 1416 sayılı kanun kapsamındaki devlet burslarının tarihi süreçlerinden kısaca bahsedilip bursun amacı, mevcut durum, öğrencilerin seçim süreci, yurt dışı eğitim, araştırma ve yurda dönüş süreçlerine değinilecektir. Yazarın YÖK üyeliği ve Vaşington Eğitim Müşavirliği görevleri sırasındaki gözlem ve tespitlerine yer verilerek burs programının günümüz koşullarında yeniden kurgulanmasına yönelik olarak bir perspektif sunulmaya çalışılacak, saha gözlemleri üzerinden önerilerde bulunulacaktır.

Bursun Çıktığı Yıllar ve Beklentiler

Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanunun (1929 tarih ve 1416 S. K.) ilk maddesi, kanunun kapsamını çok güzel ifade etmiştir:

"Umumi ve mülhak bütçe ile idare olunan Devlet devairi ve inhisar idarelerinin, vilayetlerin, şehremanetleri ile belediyelerin, ticaret odalarının ve mukavelenameleri mucibince talebe göndermeğe mecbur olan şirketlerin tahsil için ecnebi memleketlere gönderecekleri talebe bu kanun ahkamına tabidir" (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1416.pdf>).

Kanunun çıktığı yıl olan 1929'dan önce Osmanlı Devleti döneminde de yurt dışına öğrenci gönderilmiştir. Kayıtlarda LOsmanlı Devleti döneminde Batı'ya öğrenci göndermenin 1800'lerin ilk yıllarında başladığı belirtilmektedir. II. Meşrutiyet devrinde toplamda 550 öğrencinin yurtdışına gönderildiği; en yüksek sayıda

öğrencinin Almanya, Macaristan ve Fransa'ya gönderilmekle birlikte ABD, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, İngiltere, İsviçre, İtalya ve Rusya'ya da öğrencilerin eğitim almak üzere gönderildiği aynı kaynaklarda geçmektedir. Bu öğrenciler; hukuk, kimya, matematik, mühendislik, öğretmenlik-pedagoji ve siyasal bilimler eğitimi almışlardır (Ulu, 2014; YÖK, 2021). ABD'deki Türk ve uluslararası öğrencilere dair, bu makalenin yazarı tarafından kaleme alınan bir yazıda da Türk öğrencilerin ABD'deki tarihi süreçlerine dair kısa bilgilere yer verilmiştir. ABD'nin uluslararası öğrencilere dair raporlarından örneklerle 1921'de ABD'de 26 Türk öğrencinin bulunduğu, sonraki yıllarda öğrencilerin isimleri ve geldikleri okullara dair bilgilere de yer verildiği ilgili yazıda anlatılmıştır (Koçak Tufan, 2023). Bu bursiyerlerden beklenti büyüktür. Yurt dışından fenni alacak, kendileri sosyolojik ve kültürel açıdan değişmeden bu fenni yurda getirecek ve yurdu ihya edeceklerdir. Bu yaklaşımı Mehmet Akif Ersoy bir şiirinde şöyle dile getirir:

"Heriflerin, hani, dünyâ kadar bedâyi'i var.

Ulûmu var, edebiyâtı var, sanâyi'i var.

Giden birer avuç olsun getirse memlekete;

Döner muhitimiz elbette muhit-i marifete.

Kucak kucak taşıyor olmadık mesaviyi;

Beğenmezsek, "medeniyyet!" diyor; inandık; iyi!

"Ne var, biraz da ma'arif getirmiş olsa..." desek;

Emin olun size "Hamallık etmedim!" diyecek.

Sade garbın, yalnız ilmine dönsün yüzünüz,

O çocuklarla beraber, gece gündüz didinin

Giden üç yüz senelik ilmi sık elde edinin

Fen diyarında sızan namütenahi pınarı

Hem için, hem getirin yurda o nafi suları

Aynı menbaları ihya için artık burada

Kafanız işlesin, oğlum kanal olsun arada..."

Modern dünyada yetiştirilmek istenen Türk çocukları için farklı burslar olmuştur. 'Harika Çocuklar Yasası' olarak bilinen ve 1948'de çıkarılan 5245 sayılı yasa, İdil Biret ve Suna Kan'ın yabancı

memleketlere müzik tahsiline gönderilmesine dair kanun başlığıyla çıkarılmıştır. (https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc030/kanuntbmmc030/kanuntbmmc03005245.pdf).

Daha sonra 1956'da çıkarılan 6660 sayılı kanun ise "*Güzel Sanatlarda Fevkalade İstidat Gösteren Çocukların Devlet Tarafından Yetiştirilmesi Hakkında Kanun*" adıyla çıkarılmıştır. Sonuncusu müzik ve güzel sanatlar alanında eğitim alacak çocuklar içindir. (https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc038/kanuntbmmc038/kanuntbmmc03806660.pdf). Bu kanunlar konusunda çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Meclis tartışmalarında ülkenin ekonomik durumu öne sürülerek aileleriyle birlikte gönderilmelerine karşı çıkanlar varken bazı milletvekilleri yetenekli İdil Biret ve Suna Kan'ın Türk vatandaşlarının ne kadar yetenekli ve zeki olduğunu göstermek için bir şans olduğunu belirtmişlerdir (İlyas, 2017).

Günümüzde 1416 Burs Sistemi

Birleşmiş Milletler 2022 Genel Kongresi'nde Eğitim Zirvesi yapılmış ve "Eğitimin Dönüştürülmesi" başlığı ele alınmıştır. Günümüz yükseköğretim eko-sistemi geçmişe göre çok değişmiş, yeni nesil öğrencilerin ve günümüz akademisyenlerinin sosyolojik arka planının yanı sıra eğitim ortamları, öğretim teknolojileri farklılaşmıştır. Yükseköğretim ekosisteminin nesiller arası dönüşmesi, internet çağında her alanda tahmin edilenin çok üstünde bir hızla gerçekleşmiştir. Lisansüstü eğitimleri yakından ilgilendiren bilimsel çalışmalarda da durum böyledir. Sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlerden bursiyerler, yurt içi ve yurt dışı yükseköğretim sistemi, araştırma eko-sistemi de nasibini almaktadır. Bu bağlamda 1416 Burs Sistemindeki süreçlerin tamamının farklı başlıklarda, çok yönlü olarak yeniden ele alınması gerekir. Özellikle son 10 yılda MEB ve YÖK tarafından yapılan düzenlemeler umut vericidir. Resmi bursiyerlerin takibi MEB'de bir genel müdürlük, üniversitelerde ve ilgili kurumlarda koordinatörler ve danışmanlar, yurt dışında müşavirlik ve ataşelikler tarafından çok yönlü olarak yapılmaktadır. Ancak bu kadar "çok paydaşlı" bir sürecin son ürünü olan akademik çalışmalar ve tüm sürecin merkezindeki bursiyerler açısından herkesi tatmin eden ve başlangıçta hedeflenen yararların yeterince sağlanıp sağlanmadığı tartışmalıdır.

Türkiye'nin ve eğitim için gidilen ülkelerin içinde bulunduğu koşullar ve imkanlar, 1416 sayılı kanunun yazıldığı tarihten bu yana çok değişmiştir. Türkiye'de tüm illerde en az bir üniversite bulunmaktadır. Büyük şehirlerde yer alan yükseköğretim kurumları kadar diğer illerde bulunan kurumlarda da alanlarında isimlerini duyuran akademisyenler vardır. Anadolu'da yer alan pek çok üniversite, "misyon farklılaşması" adı altında tematik çalışmalara imza atmaktadır. Köklü üniversiteler, "araştırma üniversiteleri" olarak kendilerine yeni hedefler koymaktadır. Tüm üniversitelerde lisansüstü eğitim enstitülerinde akademik çalışmalar yapılmakta, akademisyenler yetişmektedir. Tüm bu gelişmeler olurken yurtdışında öğrenci yetiştirmenin ve hedefleri ile çıktılarının yeniden değerlendirilmesi zaruridir. Bursiyerlerin hangi kurum ve üniversite adına gönderildiği, döndüğünde hangi tematik alanda çalışacağı, döndüğü kurumda ilgili alanda alt yapının bulunup bulunmadığı önem arz etmektedir. Geçmişte olduğu gibi bursiyerlerin öğrenip geldiği tekniği, alt yapısı uygun olmayan üniversitelere kurma beklentisi gerçekçi değildir. Nitekim farklı alanlardan örnek verilecek olursa, aşı araştırmaları yapan yahut sosyal bilimlerde bölge çalışmalarında eko-sistem kurmuş enstitüler varken bu başlıklarda çalışmayan, hatta farklı misyonu olan genç üniversiteler adına yurtdışına bahsi geçen alanlarda bursiyer göndermek anlamsızdır. Nitekim her bir üniversitenin akademik eko-sistemi her başlıkta çalışma yapmaya uygun değildir.

Günümüzde bursiyerler, Türkiye'nin "öncelikli alanlarında" akademik çalışma yapmak üzere yurtdışına gönderilmektedir. Farklı dönemlerde yurtdışına gönderilmiş bursiyerler, Türkiye'ye döndüklerinde mecburi hizmet yapmak zorunda oldukları kurumlarda uygun birim yoksa, doğru merkezlerde istihdam edilmeleri için MEB ve YÖK yeniden görevlendirme yapabilmektedir. Ancak bu durumda bursiyerin yurt dışında aldığı eğitimle ilgili yükümlü olduğu kuruma bilgi aktarımı fırsatının kaçmasına neden olmaktadır. Ayrıca bursiyerler eğitimi süresince çoğunlukla yurt dışı danışmanı tarafından yönlendirilmekte; mecburi hizmeti bulunan kurumdaki danışmanı, kurumunda o konuda çalışmalar yoksa yeterli danışmanlık yapamamaktadır.

Bursun Kapsamı ve Sorumlu Kurumlar

Başlangıç yıllarını ele alındığında 1929 yılında ülkenin tüm kurumları için yurtdışına talebe gönderecek merkezi birim olarak Maarif Vekaleti seçilmiştir. Ülke savaştan yeni çıkmıştır. Muasır medeniyetlerin seviyesine gelmek için nitelikli eğitim almış insan gücü ihtiyacı her alanda had safhadadır. Harp okulları, mühendishaneler ve İstanbul Darülfünun'u gibi kurumlarda yükseköğretim eğitimi yeterli olmayıp teknik konularda eğitimler için Avrupa'dan gelen öğretim üyelerine ihtiyaç duyulmaktadır (Çağatay, 1990). Kanunun ilk maddesi tüm devlet kurumlarında gerekli olan alanlarda yetiştirilmek üzere yurt dışına talebe gönderilmesinden bahsetmektedir.

Günümüze geldiğimizde ise ülkemizde 208 yükseköğretim kurumu bulunmaktadır. Üniversiteler özerktir ve herhangi bir bakanlığa bağlı olarak faaliyet göstermemektedir. YÖK, politika üretici ve koordinatör bir üst kurul mahiyetindedir. MEB, tüm yaş gruplarında ve eğitim ve öğretimin her kademesinde milli eğitim hizmetlerini yürütmekten sorumlu olsa da görev ve sorumluluklarında yükseköğretim kurumları dışında kurumlar bulunmakta; ilk ve ortaöğretimin yanı sıra hayat boyu öğrenme kapsamında tüm yaş grubundaki vatandaşlara yönelik faaliyetlerde bulunmuş olsa da lisans ve lisansüstü eğitim hizmetleri ve bunlarla ilgili politikaların üretilmesinde "doğrudan" yer almamaktadır.

MEB'in ilgili birimlerinin farklı ülkelerde yükseköğretim öğrencilerinin burslarının ödenmesi, sigortalarının yatırılması gibi hususlarda teknik açıdan yüz yıla varan bir deneyimi bulunsa da hızla gelişen ve değişen dünyamızda yükseköğretim politikaları, stratejik alanların belirlenmesi ve takibi, lisansüstü öğrencilerin ders ve tez seçimi, konferans ve kongrelere katılımlarının desteklenmesi gibi konularda uzmanlık yükseköğretim kurumlarında ve adına eğitim görülen devlet kurumlarında olduğu için halihazırda bursiyerlerin karşısında çok fazla muhatap ve paydaş bulunmaktadır.

Türkiye'de 1416 sayılı kanunun çıkış amacında yer alan devlet kurumlarının ihtiyacı için gerekli olan konuların çoğuyla ilgili eğitim verebilecek birçok üniversite bulunmaktadır. Hem özel hem de devlet kurumları için çağın gerektirdiği, hayat boyu

öğrenme kapsamında kurs, sertifikalı eğitimler, yüksek lisans ve doktora eğitimleri, ülke genelinde yaygın olarak verilmektedir. Yüz yüze eğitimlerin yanı sıra çevrim içi imkanlar da mevcuttur. Örneğin "Aselsan Akademi" gibi modellerle işyerinde eğitim imkanı sunan modeller de geliştirilmiştir. Bu yüzden yurtdışı burs kapsamında eğitimin tamamı yerine sadece belli bir dönemin veya tez çalışmasının desteklenmesiyle beklenen hedefe ulaşılabilir.

Stratejik Alanlar

Bursların başladığı ilk yıllarda gönderilen öğrencilerin tamamının alanlarına dair tam listeler açık kaynaklarda bulunmamakla birlikte daha çok tarım ve mühendislik alanlarında öğrenci gönderildiği çeşitli yayınlardan ve ABD uluslararası öğrenci raporlarındaki Türk öğrencilere ait listelerden anlaşılmaktadır (Kocak Tufan, 2023). Halihazırda MEB, Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü'nün web sitesinde 2013 yılına kadar olan kılavuzlar ilgili alanlara ulaşmak mümkündür. Çalışılacak alan başlıkları 12. Kalkınma Planı vizyonu doğrultusunda TÜBİTAK tarafından belirlenen "2024-2025 Ar-Ge ve Yenilik Konu Başlıkları" ile de örtüşmektedir. (https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/tubitak_24-25_ar-ge_ve_yenilik_konu_basliklari_22.01.24_v3.pdf)

MEB, stratejik alanları sunarak yükseköğretim kurumlarına hangi alanlarda bursiyer istediklerini sormaktadır. Alanların seçiminin stratejik olarak ülkemizin öncelikli alanlarından yapılması istenmektedir. Ancak özellikle akademik personel ihtiyacı bulunan görece yeni veya periferde bulunan üniversiteler kendi misyonlarının dışında bursiyer istemi yapabilmektedir. Bu durum, lisansüstü eğitim sürecindeki danışmanlıkların yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Eğitim alınıp döndükten sonra gerekli alt yapı olmaması, yahut ilgili üniversitenin/kurumun politikalarının değişmesi de döndükten sonra alınan eğitim dışında çalışılmasına yol açmaktadır. Bu yüzden her bir ülke özelinde farklı süreçler yaşayan bursiyerlerin, zaman içinde değişen akademik ve bilimsel ihtiyaçlara göre mecburi hizmetlerini farklı yollarla ödemeleri için alternatifler geliştirilmesi tartışılması gereken hususlar arasında yer almaktadır.

Burslarla ilgili 2013 yılı kılavuzunda Bitlis, Bartın, Ardahan, Çankırı, Düzce, Bursa Teknik, Gümüşhane, Hitit, Osmaniye, Siirt, Şırnak, İstanbul Medeniyet Üniversiteleri gibi görece yeni kurulmuş üniversiteler için öğretim elemanı yetiştirmek üzere, bu okullarda kurulacak olan programlara göre çağrıya çıkıldığı anlaşılmaktadır (https://yyegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_01/02162552_2013_YLSY_BaYvuru_ve_Tercih_KYlavuzuY.pdf). Örneğin hemşirelik alanında ülke genelinde öğretim üyesinin düşük olduğu o yıllarda ABD’de kadın hastalıkları ve doğum hemşireliği, psikiyatri hemşireliği, halk sağlığı hemşireliği alanlarında Tunceli Üniversitesi’nde “öğretim üyeliği” yapmak üzere öğrencilere burs verildiği görülmektedir. Yine aynı yıl, Yalova Üniversitesi’ne hukuk programı kurulduğundan kurum adına “yurtdışında” okumak üzere anayasa hukuku, borçlar hukuku ceza hukuku ve medeni hukuk alanlarında eğitim almak üzere öğrenciler istenmektedir. Halbuki yeni kurulan üniversitelerin, kendilerinde bulunmayan programlar için alınan bursiyer öğrencilere danışmanlık yapamayacağı gibi acil kadro ihtiyaçları olan programlar için yaklaşık 4-6 yıl süren yurtdışı doktora eğitiminden sonra gelecek öğretim üyelerini bekleyemeyeceği de aşıkardır. Son yıllardaki kılavuzlara bakıldığında ise görece yeni üniversitelerin yanı sıra araştırma üniversiteleri adına da yüksek sayıda öğrenci gönderildiği görülmektedir. Üniversite ve MEB’in yanı sıra Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu, Tarım Araştırmaları ve Politikalar Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Su Yönetimi Genel Müdürlüğü, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Orman Genel Müdürlüğü, Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Polis Akademisi Başkanlığı, Savunma Sanayi Başkanlığı, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü adına da yurtdışına öğrenci gönderilmektedir. Alanlar, yine ülkenin ve kurumların ihtiyaç duydukları alanlardan seçilmektedir.

Yapay zeka, quantum çalışmaları, göç dinamikleri, iklim değişiklikleri ve sürdürülebilirlik gibi konular, Türkiye’de olduğu kadar dünya genelinde de öncelikli ve stratejik alanlar arasında yer

almaktadır. Bu konularda yapılan çalışmalar ve sonuçlarının güncel takibi önemlidir. Eğitimlerin tamamlanarak yurda dönüşe kadar geçen sürede tez çalışmalarının ülke ihtiyacına göre yönlendirilebilmesi için en baştan Türkiye’deki üniversite/kurumla öğrencinin doğru eşleştirilmesi ve yurtdışında öğrenim görülecek üniversite için doğru yönlendirme yapılması beklenen çıktıya ulaşılmasını sağlayacaktır.

Bursiyerlerin Seçimi, Program Başvuruları ve Başlangıç Süreçleri

Günümüzde yükseköğretim kurumları, akademisyen ihtiyacını kendileri belirlemekte ve kadro kullanım izni aldıktan sonra alan ve ihtiyaca göre niteliklerini belirleyerek çağrıya çıkmaktadır. Yeni kurulan üniversitelerin programlarına öğrenci alımları için asgari öğretim üyesini sağlamaları gerekmekte olup alandan akademisyenler kadroya bir an evvel alınmaktadır. Aynı programlarda öğretim üyesi olarak çalışacak olan bursiyerler ise Bakanlıkça oluşturulan komisyonlarca seçilmekte, puanlarına ve alanlarına göre tercih yaparak kurumlar belirlenmektedir. Bu komisyonlarda üniversitelerden öğretim üyeleri bulunsa ve üniversitelerden görüş alınsa bile her bir program özelinde ilgili akademisyen ihtiyacının niteliği ve çalışılacak alanın tek tek bilinmesi ve buna göre karar verilmesi mümkün görünmemektedir.

Bursiyerler, seçilen stratejik alanlarda ve başvurmaları gereken ülkelerdeki yükseköğretim kurumlarına kendileri başvurmaktadır. Yüz yıla yakın süredir ABD’ye ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerine öğrenci gönderilmesine rağmen “alan bazlı yönlendirici burs anlaşmalarının” yapılmamış olması önemli bir eksiklik. Yapılan sınırlı sayıda anlaşma da daha çok yoğun öğrenci bulunan üniversitelerle indirim anlaşmasıdır. Daha önce ilgili ülkede bulunmamış bir öğrencinin, döndüğünde devlet kurumlarında istihdam edileceği ve mecburi hizmet yapacağı göz önünde bulundurulduğunda ilgili “stratejik alanda” hangi kurumda çalışacağı ve hangi danışmanlarla araştırma yapacağı gibi hususlarda doğru yönlendirilmesinin elzem olduğu görülmektedir. Doğru yönlendirme yapılmadığında öğrencilerin tesadüfen veya çeşitli ajanslar aracılığıyla başvurular yaptıkları ve bazı kurumlarda yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Bunun yerine, her bir kurum özelinde ön plana

çıkan programlar ve alanlarla ilgili olarak öğrencilere profesyonel yönlendirme yapılması çok yararlı olacaktır. Nitekim sırf kabul alabildiği için gittiği bir kurumda bursiyerin gönderildiği alan yerine farklı bir çalışmaya dahil edilmesi ve alan değişikliği istemesi karşılaşılan problemler arasındadır.

Bursiyerlerin ilgili ülkeye ilk gittiklerinde karşılaştıkları sorunlara dair sınırlı sayıda yayınlar mevcuttur. Dil problemlerinin yanı sıra ABD özelinde toplu taşımının yaygın olmadığı yerlerde araç ihtiyacının bulunması, sosyal sigorta numarasının gerekliliği, sağlık sigortasının kapsamlarının değişkenliği gibi konularda farkındalık, ilgili ülkeye gitmeden önce düşüktür. Dil bariyeri aşılmadığında akademik başarısızlık, sosyal izolasyon da kaçınılmaz olmaktadır. Bursiyerlerin, burssuz gelen öğrencilerden daha fazla dil problemi yaşadığına dair çalışmalar da mevcuttur (Poyrazlı, 2001; Karayığit, 2021)

Yurt Dışında Eğitim Süreçleri

Eğitim sürecinde öğrenciler, esasen gittiği yurt dışı kurumdaki ilgili danışmanın yönlendirmesiyle tez çalışmalarını yürütmektedir. Ülkemizdeki danışmanın akademik süreçlere dahli sınırlıdır. Herhangi bir "destek" bursunda bu kabul edilebilecek bir durum iken, devamında mecburi hizmetin de bulunduğu ve eğitim ücreti, sağlık sigortası, aylık burs ve tez çalışmalarının da desteklendiği ve ülkeye döndüğünde ilgili stratejik alanda çalışma yapma ve öğretim üyesi olması beklenen öğrencilerle ilgili bu kapsamdaki bir bursta daha etkin bir danışmanlık ve destek süreci yürütülmelidir.

Bursiyerlerin, uzaklık ve sosyal izolasyon dolayısıyla çeşitli akıl ve ruh sağlığı problemleri yaşayabildikleri bilinmektedir. Yurtdışındaki üniversitelere başvuru, yaşam koşulları, ekonomik, sosyal ve kültürel koşullara dair bilgilendirmeye; seçildikleri stratejik alanla ilgili olarak yapacakları çalışmalarda yönlendirmeye ihtiyaç duydukları da gözlemlenmektedir. Bakanlıkça bilgilendirme toplantıları yapılsa da eğitim sürecinde sosyal ve kültürel olarak sorun çıktığında tazminat ödenmesi dışında alternatif çözümler sınırlıdır. Eğitim sırasında üniversiteyle veya yurtdışı danışmanla problem yaşanması durumunda ise

süreçler tıkanabilmektedir. Yurtdışındaki süreçler olumlu ilerlerken eğitim sırasında adına gidilen kurumla akademik ilişkilerin güçlendirilmemesi, ilgili kurumun misyonu dışında çalışmaların yapılması, yurtiçi danışmanın alan dışından olması gibi durumlar da döndükten sonra sorun yaşanmasına neden olmaktadır. Halihazırdaki haliyle danışmanlıklarla ilişkilerin güçlendirmeye çalışılması, üniversitelerin sürece dahil edilmesi gibi tedbirler alınmaya çalışılsa da "çok paydaşlı" bu sürecin tüm adımlarının bütüncül bir şekilde gerçekleşmesi ve mevcut haliyle başarılı olması mümkün görünmemektedir.

Eğitim Sonrası Yurda Dönüş

Bursiyerlerin seçiminde, adına gidilecek olan kurumların yahut üniversitelerin ilgili anabilim dallarının herhangi bir dahli bulunmamaktadır. Yani kişinin almış olduğu eğitim, yapmış olduğu çalışmalar ve mülakat aşamaları doğrudan adına gittiği program veya kurum tarafından yürütülmemektedir. Bu da ilgili anabilim dalı/ bilim dalı tarafından kişinin kabullenilmesini, bilimsel çalışmalara dahil olmasını, sosyokültürel uyumunu etkilemektedir.

Bursiyerlerin Türkiye'deki dönecekleri kurumlarla bağlantılarının zayıf olduğu, yurda dönen bursiyerlerin mecburi hizmet yapacakları kurumlarda kabul görmeyebildikleri, yurt dışında çalıştıkları alanda çalışmalarına devam edemeyebildikleri, kurumların kendi ihtiyaçlarına göre istihdam edildikleri, bazen görev alamadıkları ve atama süreçlerinde problem yaşadıkları bilinmektedir.

Yükseköğretim kurumları adına seçilen bursiyerlerin çok azı yurt dışına çıkmadan önce kendi kurumunu tanımakta ve yurt dışı çalışmaları sırasında bağlantıda kalmaktadır. Yurt dışından yıllar sonra gelecek olan ve stratejik alanlarda çalışmış bursiyerlerle yeni bir program açılması en baştan beri rasyonel olmayıp genellikle bursiyerler, ilgili alanlarda temel dersleri vermek üzere istihdam edilmektedirler.

Kısa süreliğine yurtdışında bulunan akademisyenlerin bile yurda döndüklerinde çeşitli uyum problemi yaşadıklarına dair çalışmalar mevcuttur (Kara, 2022). Yurtdışından dönen akademisyenlerin kabul görmeme, çalışmalarına

devam etmek için teknik ekipmanın olmaması, atanma/yükseltme problemleri, sosyokültürel aktiviteleri yetersiz bulma, motivasyon kaybı gibi problemleri ele alan çalışmalar mevcuttur (Balyar, 2022).

İyileştirme Çalışmaları

Çeşitli dönemlerde yurtdışına gönderilen bursiyerlerin süreçlerine dair çalışmalar yayımlanmış ve üst politikalar gözden geçirilmiştir (Kulaç, 2013, Erden, 2013). Kanunun ilk maddesi, çıkış amacı ve geldiği nokta, yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri için kurtarıcı niteliktedir. Halihazırda MEB'in ilgili birimlerinin, konunun teknik süreçlerine ait neredeyse yüz yıllık bir deneyimi bulunmakta olup bu deneyim, yeniden yapılandırmada çok önemlidir. Karşılaşılan en büyük sorunlardan birinin, geri dönmeme konusu olması nedeniyle ABD özelinde J1 vize değişikliği izni için bursun tamamının geri ödenmesi gibi mali hususlarda düzenleme yapılmıştır. Ancak eğitim sırasında akademik problemlerin yaşanması, üniversite değişikliğinin gerekmesi, öğrenci dışı kurum kaynaklı sorunlar, öğrencide akıl ve ruh sağlığı problemlerinin ortaya çıkması gibi durumlarda alternatif çözüm önerileri halen yeterli olarak ele alınmamıştır.

Danışmanlara yönelik iyileştirme çalışmaları, üniversitelerin daha çok süreçlere dahil edilmesi, bursiyerlere daha kapsamlı hazırlık eğitimlerinin verilmesi, MEB ile YÖK'ün birlikte çalışması, stratejik alanların yeniden değerlendirilmesi, öğrencilere rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanlarından öğretmenlerce destek verilmesi, müşavirlik ve ataşeliklerin öğrencilerle bağlarının kuvvetlendirilmesi gibi iyileştirmeler ve faaliyetler umut vericidir.

Çıkmazlar

Halihazırda üniversiteler, öğretim üyelerini ihtiyaca binaen ilana çıkarak almakta olup merkezi bir atama söz konusu değildir. Yükseköğretim kurumlarının idari kadroları bile yönetici değişikliklerinden etkilenmekte, politika ve misyon değişikliklerine gidilebilmektedir. Akademisyenler, bölümlerin ihtiyaçlarına göre oluşturulan halihazırdaki ekipleriyle çalışmayı tercih etmektedir. Hal

böyleyken üniversitelerin ilgili ana bilim dalları yerine başka bir kurumun yıllar önce seçtiği bir 1416 bursiyerinin, yurt dışında başka bir danışmanın kontrolünde ve esas olarak Bakanlık müşavir ve ataşeleri ile temasta kalarak yürüttüğü çalışmalar sonrası üniversitenin ilgili ana bilim dalı tarafından yıllar sonra hızla kabul görmesi ve aynı alanda çalışmalarına devam edebilmesi zorlu ve sorunlu bir süreç olabilmektedir.

Bakanlığın, eğitim müşaviri ve ataşelerinin ilgili üniversitenin ihtiyaçlarını bilerek akademik konularda yönlendirme yapması beklenmemelidir. Süreç, bu birimlerce esasen "teknik" olarak takip edilmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere bursiyerler, ülkenin öncelikli alanlarında, yani stratejik alanlarda çalışma yapmak üzere gönderilmektedir ancak doktora çalışması sırasında Türkiye'deki danışmanlardan ziyade gidilen üniversitedeki danışmanın isteklerine göre çalışma yapılmaktadır. Türkiye'deki danışmanlar, alandan seçilmemesi durumunda yönlendirmede yetersiz kalabilmektedir. Örneğin, sağıkta yapay zeka veya aşı çalışmaları alanında ABD'ye gönderilen bir öğrencinin, bu çalışmalar için alt yapısı olmayan bir üniversite adına öğrenim görmesi durumunda Türkiye'deki danışmanınca doğru yönlendirilmesi mümkün değildir. Ayrıca adına öğrenim görülen ve mecburi hizmetin ifa edileceği kurumda başka alternatif çalışmaların devam ediyor olması ve ihtiyacın farklı olması da yüksek ihtimal dahilindedir.

Öğrenci açısından bakıldığında, dil öğrenme, çalışma yapacağı stratejik alana hakim olma ve yüzlerce program arasından en iyilerini bulup kabul alma, ekonomik ve sosyal sorunlarla baş etme, gittiği üniversitedeki çalışmalarında başarılı olma, aynı zamanda eğitim ve bilim diplomasinin bir temsilcisi olarak akademik ve sosyal faaliyetlere katılma gibi tüm süreçleri tek başına sağlıklı olarak yürütmenin zorluğu ortadadır.

Tartışma

YLSY gibi çok paydaşlı bir burs programının sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için palyatif çözümler yerine tüm süreçler irdelenerek bütüncül çözümler üretilmelidir. Hayatın olağan akışında, daha dil eğitimine bile yeni başlamış, yurt dışına ilk kez çıkan ve döneceği kurumda da hiç çalışmamış

bir öğrencinin merkezde olduğu bu planlamada tüm süreçlerin sorunsuz yürümesi mümkün görünmemektedir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın tüm iyi niyetli çalışmalarına rağmen, öğrenci-yabancı danışman-Türk danışman-müşavir/ataşe gibi pek çok birey ve gidilen kurumun kuralları-Bakanlığın uygulamaları-dönülen kurumun planlamaları gibi kurumsal açıdan da pek çok paydaşın olduğu bir süreci, mevcut haliyle yürütmek için alınan tedbirler yetersiz kalmaktadır. Burs sisteminin günümüz şartlarına göre yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Bursiyerler, stratejik alanlarda seçilirken o alanlarda başvuru yapılacak üniversiteler hakkında yönlendirme yapılması, yurtdışındaki müşavir ve ataşelerin ikili işbirliği protokolleri imzalaması, yükseköğretim kurumlarıyla birlikte çalışarak belli başlıklarda öneri listeleri oluşturması, başvuru süreçlerine katkı sağlayacaktır. Mecburi hizmet yapılacak kurumun en baştan itibaren süreçte yer alması, yurt içi danışmanların ilgili alandan olması ve başvurulacak kurumları önerecek yetkinlikte olması da sürece çok katkı sağlayacaktır.

Halihazırda üniversitelerde görevli araştırma görevlilerinin doktora çalışmalarını yurt dışında yapmalarının desteklenmesi, zaten kurumu bilen ve mevcut çalışmalarındaki eksikliklerin bilincinde olan kişilerin burs programına dahil edilmesi, aidiyet sorununu ve yapılan çalışmaların hedef odaklı olmaması hususlarını çözecektir. Programın, tüm yüksek lisans veya doktora süreci için değil, belli süreli "destek bursu" olarak tanımlanması da alternatif olarak düşünülmelidir.

Tüm iyileştirmelerde MEB'in uzun yıllara dayanan deneyiminden yararlanmalıdır. Hem Yükseköğretim ve Yurtdışı Eğitim Genel Müdürlüğü'nde bulunan uzmanlarla hem de bursiyerlerle yapılacak çalışmalar, sorunların etraflıca tespitini sağlayacaktır. Eğitim müşaviri ve ataşeleriyle etkin çalışılması, son yıllarda yapılan ve yarar sağlayan uygulamalardandır. Öncelikli olarak 1416 sayılı Kanunun amacında belirtilen ülkenin ihtiyaç duyduğu alanlarda çalışmaların yapılması hususuna odaklanmak gerekir. Gönderildikleri alandan farklı çalışmalar yapanların sayısı hiç de az değildir. Esasen tez çalışmaları yurt dışı danışmanca yönetildiğinden bursiyerler, Türkiye'nin, doktora yapılan ülkenin ve kurumun ihtiyaç duyduğu alanda çalışabilmektedir.

Yüksek lisans burslarının halihazırda devlet kurum

ve kuruluşlarında çalışan bireylere, doktora burslarının da yükseköğretim kurumlarında görevli araştırma görevlileri ve lisansüstü öğrencilere de açılacak şekilde yeniden kurgulanması, bursiyerlerin çalışma alanlarından farklı kurumlarla eşlenik olanların döndükten sonra değil, dönmeden değerlendirilerek tez çalışmalarına yön verebilecek bölümlerle en baştan itibaren yeniden eşleştirilmesi geri dönüşleri de arttıracaktır.

Sonuç Yerine

Türkiye Cumhuriyeti, 1929 yılında çıkarılan 1416 sayılı kanunla Osmanlı Devleti'nin yurt dışına öğrenci gönderme sürecini devam ettirmiş ve bu kanun, ülkenin nitelikli insan gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla önemli bir araç olmuştur. Bu süreç, o günden bugüne ekonomi ve eğitim açısından değişen koşullara rağmen ülke için büyük önem taşımaktadır. Ancak günümüzde burs sisteminin mevcut haliyle devam ettirilmesindeki etkinlik tartışılmalıdır. Esasen burs, bugünkü haliyle ABD ve AB ülkeleri başta olmak üzere yurtdışındaki üniversite ve laboratuvarlara ücretsiz araştırma görevlisi sağlamaktadır. Nitelikli genç insan gücü, farklı ülkelerin hizmetine sunulmaktadır. Yüksek lisans ve doktora sürecindeki genç zihinler, en aktif dönemlerini yurtdışında geçirmektedir. Çalıştıkları alanlardaki bilimsel gelişmeler, eş zamanlı olarak Türkiye'ye aktarılmamaktadır. Bursiyerler, eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkeye dönüp, yurtdışı deneyimi olan kişiler olarak Türkiye'deki akademik hayata katılmakta, ancak sosyal bilimler dışındakiler çoğunlukla farklı alanlarda mevcut laboratuvar alt yapılarına göre çalışmalarına devam etmeye çalışmaktadır.

Dünyadaki gelişmeler, gençlerin hareketliliklerindeki artış, bilimin her bir alanının dünyanın farklı yerlerinde çalışmayı gerekli kılabilmesi, bursiyerlerin teknik anlamda yaşadıkları sorunlar, MEB'in yüz yıla yakın süredir pek çok ülkeden biriken ve zaman içinde gelişen deneyimle birlikte esaslı değişiklikleri gerekli kılmaktadır. Bursiyerlerin, döndüklerinde ilgili üniversite ve kurumlarında çalışabilecek altyapının olmaması, alt yapısı olan üniversiteler adına gönderildiklerinde ise eğitim süreçlerinin yetersiz koordinasyonu gibi problemler, sistemin verimli çalışmasını engellemektedir. Ayrıca, bursiyerlerin danışmanlık desteği ve stratejik alanlarda rehberlik konusunda yaşadıkları eksiklikler,

Kaynakça

eğitim sonrası uyum sorunlarına yol açmaktadır. Bunlara ek olarak Türk üniversitelerinde an itibariyle çalışan ve sistemin içinde bulunan, belki daha fazla akademik çalışma yapmış araştırma görevlileri üst kadro beklerken bursiyer olarak dönenlerin mecburi hizmet gereği öncelikli olarak atanması, kurumlarda kurum içinde gerginliğe yol açabilmektedir. Bu bağlamda, YÖK ve MEB arasındaki iş birliği, üniversitelerin sürece daha fazla dahil edilmesi ve bursiyerlerin seçimi ve yerleştirilmesindeki stratejik alanların yeniden gözden geçirilmesi, tam burs yerine halihazırda sistemde olanlara belli süreler için "destek bursu" alternatiflerinin getirilmesi gibi yapısal değişikliklerin gündeme alınması gerekir.

Bu yazı, bir araştırma makalesinden ziyade yazarın görevleri dolayısıyla karşılaştığı durumları ortaya koyan ve görüşünü yansıtan bir "perspektif" yazısıdır. Son yıllarda yapılan bazı düzenlemeler, gelecek için ümit verici olsa da mevzuatta 1416 sayılı kanun kapsamındaki burs sisteminin uygulanmasında karşılaşılan sorunlara çözüm üreten alternatifler sınırlıdır. Geniş çaplı maliyet-etkinliği ve verimliliği ortaya koyan araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca bursiyerlerin doktora araştırmaları sırasında ülkemizdeki kurumlarınca da sahiplenilmeleri için güncel bilgi aktarımını sağlayacakları ortamların oluşturulması, ülkemizdeki kongre ve akademik toplantılarda da sunumlar yapmaları, akademik çevre edinmeleri, döndükleri kurumda kabullenilmeleri ve araştırmalarına devam edebilmeleri için mezuniyet öncesi ikili ilişkilerin arttırılacağı faaliyetlerin tanımlanması ve takibi yararlı olacaktır. Türkiye'nin artan üniversite sayısı ve gelişen akademik altyapısı, uluslararası akademik hareketlilikteki artış, yurt dışı eğitim burslarının yeniden değerlendirilmesini ve öğrencilerin yurt dışına daha planlı ve sistematik bir şekilde yönlendirilmesini, sonradan gelişecek olan akıl ve ruh sağlığı problemleri, tez çalışmasından çıkarılma ve proje bütçe kesintileri dahil beklenmedik ve olası aksamalara karşın alternatifler sunan mevzuat değişikliklerini de zorunlu kılmaktadır.

- Aktekin, S., Tekben, İ. (2019). 1416 Sayılı Kanun Kapsamında Yurt Dışında Lisansüstü Öğrenim Görenlerin Çalıştıkları Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Yaptıkları Katkılar ile İlgili Görüşlerin Analizi. *Milli Eğitim*, 48(224), 123-147.
- Balyer, A., Ozcan, K. (2022). Academicians' Views on the Contribution of International Academic Mobility for Professional Development (The USA Sample). *Journal of Qualitative Research in Education*, (31). <https://doi.org/10.14689/enad.31.1606>
- Erden, Ö. (2013). An Assessment of MoNE-YLYS scholarship program from the perspectives of scholars': changes in cultural, political, economic and educational perceptions. <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/22721>
- İlyas A. (2017). Cumhuriyet'in İdeal Toplum Yetiştirme Yolu: 5245 Sayılı Harika Çocuk Yasası. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 12 (23): 165-180. <https://timad.com.tr/index.php/timad/article/view/171>
- Kara, E., Çalık, T. (2022). Öğretim elemanlarının yurt dışı deneyimleri: yaşam öyküsel bir analiz. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(2), 758-772.
- Karayigit, C. (2021). The Impact of Scholarship Status on the Experiences of International Graduate Students in the U.S. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(1), 1121-1130. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.936918>
- Kocak Tufan, Z. (2024). Tools of Science Diplomacy in the Triangle of Researcher, Fund Provider, and Bureaucracy: Observations from the United States and Türkiye. *Toplum, Eğitim ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 70-81. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13765863>
- Kulaç, O., Çalhan, H. S. (2013). Bir Kamu Politikası Süreci Analizi: Milli Eğitim Bakanlığı Ve Yükseköğretim Kurulu Yurtdışı Lisansüstü Bursları. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(10), 205-225.

Mercan, Z. (2016). Decision making process in

the academic career orientation: agentic and communal perspectives of Turkish postgraduate education scholars. <https://openaccess.bilgi.edu.tr/server/api/core/bitstreams/b0a9ae18-22d3-4608-8cb8-133d256e715a/content>

Çağatay, N. (1990). Türk Yüksek Öğretim Tarihine Genel Bakış. *Belleten*, 54, 1209-1220. doi:10.37879/belleten.1990.1209

Poyrazlı, S., Arbona, C., Bullington, R., Pisecco, S. (2001). Adjustment issues of Turkish college students studying in the United States. *College Student Journal*, 35(1), 52–63.

Ulu, C. (2014). 1416 Sayılı“Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun” Ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Uygulamaları. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(XVII), 495–525. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.14225/Joh424>

YÖK.(2021).*Yükseköğretimde Uluslararasılaşmanın Geçmişine Kısa Bir Bakış*. <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2021/yuksekogretimde-hedef-odakli-uluslararasilasma.pdf>